

М.М.Улашчык і праблемы вывучэння гісторыі матэрыяльнай культуры Беларусі

Жыццё і лёс Мікалая Улашчыка — гэта гераічнае і трагічнае змаганне за аб'ектыўнае адлюстраванне беларускай гісторыі ў другой палове XX ст., калі само існаванне беларусаў як этнаса ўвесь час знаходзілася пад вялікай пагрозай.

Пасля апошняй вайны, калі беларуская гістарычная навука была амаль цалкам знішчаная сталінскімі катамі і на Беларусі засталася толькі жменька былой, даваеннай інтэлігенцыі, якая цудам перажыла і Курапаты, і Калыму, і фашысцкую акупацыю і "акаўскі" генацыд, у Мінску на доўгія часы запанавала пачварная пародыя на вывучэнне ўласнай гісторыі пад сумнавядомай назвай — "абэцэдэршчына".

У 40—50-х гадах XX ст. у Маскве канчаткова склалася канцэпцыя існавання ў IX—XIV стст. міфічнай адзінай усходнеславянскай, старажытнарускай народнасці, якая мела сваю дзяржаву з цэнтрам у Кіеве. З таго часу тэрыторыя Беларусі атрымала канкрэтную назву — заходнія землі старажытнай Русі. Да іх маскоўскія савецкія гісторыкі адносілі Полацкую, Турава-Пінскую і Смаленскую землі, а таксама Гродзенскае княства, а дакладней, усю этнаграфічную тэрыторыю Беларусі на пачатак XX ст.

Цікава, што Смаленск таксама трапіў у заходнія ўскраіны Русі, нягледзячы на тое, што яго назвалі "исконно русским городом" і яго беларускае мінулае было пад вялікай забаронай.

Сталіцай міфічнай дзяржавы, якую яшчэ К.Маркс і Ф.Энгельс называлі "ласкутнай імперыяй Рурыкавічаў", быў Кіеў, але з геаграфіяй у таварышаў Грэкава, Рыбакова і тутэйшага акадэміка Абэцэдарскага былі справы даволі кепскія.

Як ні глядзі на карту Усходняй Еўропы, але Полацк, Пінск, Гродна, Тураў і нават Смаленск знаходзяцца на поўнач ад Кіева. Але калі на тую ж карту глядзець з Крамля, то і Смаленск

ляжыць на заходніх абшарах ад яго ды яшчэ і па-за межамі былой Маскоўскай дзяржавы, якая канчаткова захапіла гэты горад у 1654 г. І толькі Ленін дазволіў некалькі тыдняў у пачатку 1919 г. пабыць Смаленскай губерні ў складзе ССРБ.

Знішчыўшы сапраўдных гісторыкаў і схваўшы ў далёкіх кнігасховішчах пісьмовыя сведчанні тысячагадовай гісторыі Беларусі, сталінскія, хрушчоўскія, а потым і брэжнеўскія сатрапы пад лозунгамі змагання з рэлігіяй, вайны са старымі забабонамі, якія перашкаджаюць будаўніцтву камунізма, пачалі бязлітасна знішчаць на Беларусі помнікі гісторыі і культуры. Дастаткова ўспомніць разбурэнне Бельчыцкага манастыра ў Полацку, Дабравешчанскай царквы ў Віцебску, фарнага касцёла ў Гродне, Пустынскага манастыра ў Мсціславе, Святадухаўскай царквы і старажытнай Нямігі ў Мінску. Пад нож бульдозераў трапілі гарадзішчы ў Слуцку і Мінску, быў скасаваны і раскіданы на часткі беларускі музей, створаны братамі Луцкевічамі ў Вільні, разбураны сотні археалагічных стаянак і курганоў, унікальных драўляных цэркваў і былых шляхецкіх сядзіб.

Невыпадкава, што шмат якія археолагі ў 50—70-х гадах, каб дабрацца да сапраўдных пластоў "старажытнага часу", бульдозерамі згралі ў адвалы шматмятровыя слаі эпохі ВКЛ і больш позніх часоў. Ды і што тут дзіўнага, калі ў сваёй праграмай брашуры "У святле неабвержаных фактаў" Лаўрэн Абэцэдарскі ў 1969 г. сцвярджаў, што палітычная гісторыя заходніх зямель Русі, як і іх культура, былі неаддзельнымі ад палітычнай гісторыі ўсёй Старажытнарускай дзяржавы. У выніку гэтага, заяўляў вучоны, "нават спецыялісты-археолігі не могуць вызначыць мясцовыя асаблівасці шмат якіх рэчаў, зробленых рамеснікамі ў розных старажытнарускіх землях". Дык навошта марнаваць дзяржаўныя грошы на нейкія там раскопкі, калі ўсе старыя рэчы падобныя і аднолькавыя? Лепей збудаваць яшчэ адзін танк ці атамную падводную лодку.

Але так лічылі не ўсе...

У той час, у 1967 г., у сакавіцкім нумары часопіса "Полюмя" з'явілася рэцэнзія Мікалая Улашчыка на кнігу Л.В.Аляксева "Полацкая зямля". У гэтым невялічкім артыкуле даследчык дае бліскучую ацэнку ролі Полацкай зямлі ў нашай гісторыі. "...

Полацкая зямля — буйнейшае княства ва ўсходняй славяншчыне. Па заходнееўрапейскіх маштабах — гэта такая сярэднявечная дзяржава, як герцагства Баварыя ці Каралеўства Партугалія.

... Як асобная адзінка Полацкае княства існавала з канца IX па сярэдзіну XIII ст.

... Ні адно з княстваў старажытнай Русі не жыло такім асобным жыццём і не было так ізалявана ад Кіева, як Полацкае.

... Полацкае княства першае выбілася з-пад улады Кіева, а фактычна яму і не падначальвалася".

Далей М.М.Улашчык адзначае асаблівую ролю археалогіі ў вывучэнні беларускай гісторыі, заклікае берагчы помнікі археалогіі і расказвае аб знішчэнні адказнымі наменклатуршчыкамі славутага Банцараўскага гарадзішча. Ён лічыць, што кніга Л.В. Аляксеева (якая, дарэчы, і зараз не згубіла сваёй актуальнасці) павінна быць у кожнай беларускай школе, і прапануе перакласці яе на беларускую мову.

Да гісторыі матэрыяльнай культуры свайго народа М.М.Улашчык звяртаўся не раз. Вызначыўшы з дапамогай дадзеных археалогіі ролю Полацка ў генезісе беларускай дзяржаўнасці, даследчык звяртае ўвагу на ўзнікненне другой сталіцы Беларусі ў XIII ст. — г.Навагрудка. У сваёй манаграфіі "Введение в изучение Белорусско-Литовского летописания" М.М.Улашчык спасыласца на вынікі раскопак Ф.Гурэвіч і М.Ткачова на навагрудскім дзядзінцы і вакольным горадзе. Менавіта археолагі засведчылі асобную ролю Навагрудка ў XIII ст., калі горад, дзякуючы выгаднаму геаграфічнаму становішчу, стаў вялікім гандлёвым і культурным цэнтрам тагачаснай Беларусі і атрымаў моцную сістэму абарончых умацаванняў (у т.л. і Каменную вежу — данжон).

Шмат у якіх працах па крыніцазнаўству Беларусі XIX ст. Мікола Улашчык падказвае сучасным археолагам і этнографам выходы на пісьмовыя першакрыніцы для аргументацыі сваіх навуковых пошукаў і адкрыццяў. Адна з такіх крыніц — справаздачы губернатараў з тэрыторыі Літвы і Беларусі ў Санкт-Пецярбург. Так, напрыклад, у справаздачы гродзенскага губернатара за 1838 г. ёсць звесткі аб скарбе рымскіх манет, знойдзё-

ных у Пружанскім павеце і аб другім грашовым скарбе з Навагрудскага павета.

Вялікую ролю для вывучэння матэрыяльнай культуры беларусаў XVI—XIX стст., на думку Улашчыка, могуць адыграць і інвентары шляхецкіх маёнткаў, што захаваліся пачынаючы з XVI ст. Даследчык лічыў іх самай багатай крыніцай па сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі. Дарэчы, у інвентарах захаваліся старабеларускія назвы шматлікіх рэчаў штодзённага ўжытку: назвы зброі, рыхтунку рамеснікаў, адзення, посуду, абутку і г.д.

М.Улашчык звяртае ўвагу і на такую, на першы выгляд, не вельмі патрэбную крыніцу для доследаў гісторыкаў матэрыяльнай культуры, як газеты XIX — пачатку XX ст. На прыкладзе "Мінскіх губернскіх ведамасцей" даследчык паказвае, што ў гэтым перыядычным выданні, пачынаючы з 1838 г., змешчаны каштоўныя звесткі па этнаграфіі і археалогіі Міншчыны.

Так, у 1878 г. тут быў надрукаваны каталог рэчаў з музея пры Мінскім губернскім статыстычным камітэце, а ў 1901 г. у "Магілёўскіх губернскіх ведамасцях" вядомы беларускі этнограф Е.Раманаў друкое апісанне такога цікавага перажытка мінулага, як "курная хата".

Адначасова даследчык засцерагае вучоных ад тых памылак, якія зрабілі царскія чыноўнікі з Віленскай археаграфічнай камісіі, друкуючы першакрыніцы па гісторыі ВКЛ. Самымі кепскімі ў іх былі прадметныя паказальнікі. Не ведаючы добра старабеларускай мовы, рускія археографы тлумачылі шмат якія назвы рэчаў штодзённага ўжытку XVI—XVIII стст. вельмі адвольна. Напрыклад, "кубел" пераклалі як "чан" ці "ковш", "гуньку" — як "ковёр", "півніцу" — як "питейный дом".

Аналізуючы шматлікія выданні пісьмовых крыніц па гісторыі ВКЛ, зробленых у XIX ст., М.Улашчык падкрэслівае, што найбольшую колькасць звестак па гісторыі матэрыяльнай культуры Беларусі ўтрымліваюць прыходна-расходныя кнігі Магілёўскага магістрата 1679—1716 гг. Пра што толькі ні пісалі магілёўскія пісары, нават пра выраб у 1695 г. новай гарматы для гарадскіх умацаванняў.

Цікавіўся М.М.Улашчык і слупкімі паясамі, а таксама вы-
явамі беларускіх сялян і іх прыладаў працы ў XVIII ст., якім
прывяціў асобныя публікацыі. Нямала зрабіў М.Улашчык для
раскрыцця шмат якіх пытанняў па этнаграфіі беларусаў XIX—
XX стст. У сваёй фундаментальнай працы "Предпосылки кре-
стьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии" ён
дае поўнае вызначэнне "літоўскай" або беларускай сахі, якая па
сваёй дасканалай канструкцыі не ўступала лепшым узорам за-
межных плугоў. Прычым самы лепшы варыянт беларускай сахі
ўжываўся ў Навагрудскім павеце.

Асобную працу, прысвечаную развіццю металургіі на Бела-
русі ў XIX ст., Улашчык напісаў у 1958 г. Ён даў падрабязную
характарыстыку дзейнасці беларускіх рудняў (а іх па Беларусі на
пачатку XIX ст. было не менш як 200), мануфактур у Вішневе і
Налібоках, а таксама Уладзіміраўскага завода ў в. Старынка
Чэрыкаўскага павета і Аляксандраўскага завода ў в. Чарняўка
Барысаўскага павета.

Даследчык адзначаў, што ў сярэдзіне XIX ст. на Беларусі, ак-
рамя шматлікіх рудняў, дзейнічалі 4 заводы і 7 домнаў, якія
працавалі на мясцовай сыравіне — балотнай і дзірвановай рудзе
і драўнінным вугалі. Гэтыя прадпрыемствы забяспечвалі жалез-
зам і чыгуном усю Беларусь і таксама немалыя патрэбы вай-
скоўцаў з Бабруйскай, Брэсцкай і Кіеўскай цытадэляў.

Такім чынам, з канца XVIII па другую палову XIX стст. Бела-
русь цалкам абыходзілася без уральскага жалеза і не залежала
ад сыравіннай базы Расіі. Аднак гэтыя факты не траплялі ў са-
вецкія падручнікі па гісторыі БССР.

Зусім па-іншаму мы ўбачылі сялянскі побыт пачатку XIX ст.,
дзякуючы кніжцы Міколы Улашчыка "Была такая вёска". У
роднай вёсцы беларускага гісторыка, што знаходзіцца недалёка
ад Мінска, было шмат сялян, якія аралі плугам, насілі боты,
малацілі малатарняй, чыталі кнігі і выпісвалі газеты. Менавіта ў
гэты час адбыліся значныя перамены ў гісторыі матэрыяльнай
культуры беларускай вёскі. На прыкладзе родных і суседзяў
Улашчык зафіксаваў пераход беларускіх сялян у канцы XIX —
пачатку XX стст. ад сахі да плуга, ад бараны з драўлянымі зубамі
да бараны з жалезнымі зубамі, ад самаробных сярпоў, вырабле-

ных са старой касы, да фабрычных сярпоў з зазубрынкамі, ад драўляных вілаў да чатырохраговых жалезных, ад драўлянай рыдлёўкі да жалезнай, ад драўляных вёдраў да бляшаных. Гэтыя змены, якія бальшавікі потым прыпісалі "заможнаму калгаснаму ладу жыцця" ўзніклі да першай сусветнай вайны і былі яркім паказчыкам падыходу беларускай вёскі да сярэдняга ўзроўню тагачаснай сельскай гаспадаркі Заходняй Еўропы.

Цікавыя звесткі, прысвечаныя розным аспектам музейнай справы на Беларусі і адносінам да яе, можна знайсці ў лістах М.Улашчыка да стваральнікаў музея ў в.Гудзевічы Мастоўскага раёна. Вядомы гісторык адзначаў, што "лепш за ўсё адносна пашаны да сваёй мовы і культуры ў старасветчыну выказаў Леў Сапега" і што "музейная справа — занябаная галіна культурнай дзейнасці ў Беларусі".

У сваім лісце да вучаніцы 9-га класа Гудзевіцкай школы Каці Ланцэвіч М.Улашчык падрабязна апісвае тэхналогію вырабу беларускімі сялянамі пугі і бізуна, якія пляліся з пянькі або лёну.

Такім чынам, М.М.Улашчык аднолькава паважана ставіўся да праблем вывучэння тысячагадовай гісторыі матэрыяльнай культуры беларускага народа на абшарах этнаграфічнай тэрыторыі Беларусі. Прычым яго цікавілі розныя бакі гэтай праблемы, якія датычылі побыту сялян, мяшчан, шляхты і магнатаў. Для Улашчыка былі аднолькава цікавымі ўсе сацыяльныя праслойкі беларускага грамадства, незалежна ад маёмаснага становішча і канфесійнай прыналежнасці.

Самым добрым помнікам яго дзейнасці можа стаць шматтомная гісторыя матэрыяльнай культуры Беларусі, для выдання якой ужо назапашаны адпаведны крыніцазнаўчы інтэлектуальны патэнцыял.